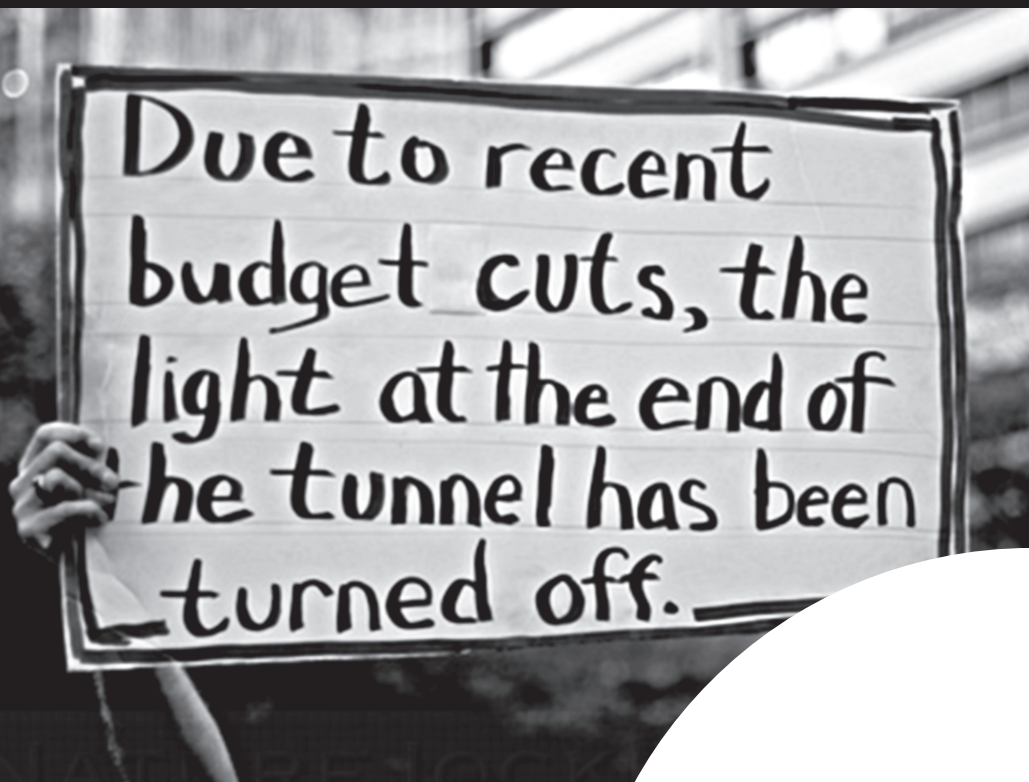

Hur tänds ljuset i tunneln?

– vägar ur den europeiska krisen

Lars Magnusson

Sysselsättning och tillväxt
i Sverige och Europa

GLOBAL
UTMANING

Lars Magnusson

är sedan 1992 professor i ekonomisk historia, särskilt social- och arbetslivshistoria vid Uppsala Universitet och författare till en mängd vetenskapliga artiklar och böcker. Bland hans mer kända verk finns "Sveriges Ekonomiska Historia" som i svensk upplaga gavs ut 1996. Han är även sedan 2004 medlem i Kungliga vetenskapsakademien.

Rapportserien Sysselsättning och tillväxt i Sverige och Eruopa presenteras i samarbete mellan tankesmedjan Global Utmaning, PwC och Skandia.

Global Utmaning är en fristående tankesmedja. Vi är ett kvalificerat nätverk från samhälle, näringsliv och forskning som verkar för lösningar på de globala utmaningar som rör ekonomi, miljö och demokrati.

Ansvariga för rapportserien:
Sandro Scocco, Global Utmaning
Lars Wennberg, PwC
Hans Sterte, Skandia

skandia :
bank & försäkring

pwc

Hur tänds ljuset i tunneln?

- vägar ur den europeiska krisen

Lars Magnusson

Innehåll

Förord	5
Är neddragningar den enda vägen? -vägar ut ur den nuvarande krisen.	7
Kris och krisbekämpning	15
Ett Europa i stagnation	22
Kan man spara sig ur krisen?	27
Ett ljus i tunneln – EU 2020?	33
Avslutning	38

Förord

Idag är hela 25 miljoner EU-medborgare arbetslösa. I år och de närmaste följande åren beräknas dessutom tillväxten i bästa fall vara svag. Det innebär att arbetslösheten inte minskar, utan snarare riskerar att öka - om inget görs. Parallellt med denna utveckling finns det en tydlig trend att politiken radikaliseras åt både vänster och höger i USA och Europa, där inte minst populistiska och främlingsfientliga högerpartier vinner terräng.

Professorn i idéhistoria, Sven-Eric Liedman, skrev en gång att man måste ”inte bara ta debatten med dessa olika extremister, utan också arbeta för att röja undan grunden för deras vrede.”. Vår övertygelse inom Global Utmaning är att grunden till den ökande extremismen i hög utsträckning går att finna i den ihållande höga arbetslösheten. Arbetslöshet innebär inte bara en suboptimering av samhällets och individers ekonomiska möjligheter, utan det blir också återigen allt tydligare att det även hotar samhällets grundläggande värderingar och sociala strukturer.

En huvudfråga är då om den nuvarande europeiska politiken med finansiella räddningspaket och offentliga åtstramningar leder till ökad tillväxt och stigande sysselsättning? För varje dag som går blir det tyvärr allt tydligare att politiken inte lyckats. Kostnaderna för detta är mycket höga, inte minst för ungdomar som stängs ute från arbetsmarknaden och i form av politiska framgångar för främlingsfientliga och populistiska partier.

Nu börjar EU planera för en ny tillväxtpakt. Med tanke på de dåliga resultaten av den pågående (EU2020) och den förra (Lissabonprocessen) lovar det inte särskilt gott enligt författaren. Men med författarens egna ord ”Ån finns det hopp om att någonting annat kan komma till stånd - men tiden håller på att rinna ut”. Med denna skrift vill vi från Global Utmanings Ekonomiska Råd bidra till en konstruktiv debatt om hur vi tar oss tillbaka till tillväxt och stigande sysselsättning.

Sandro Scocco

Ordförande Global Utmanings ekonomiska råd

Är neddragningar den enda vägen? -vägar ut ur den nuvarande krisen.

Torsdagen den 8 mars 2012 var en minnesvärd dag. För det flesta gick den kanske förbi som den årliga kvinnodagen- men knappast för medborgarna i landet Grekland. Klockan nio på kvällen var satt som dead-line för berörda banker och andra finansieringsinstitut att acceptera det ackord som uppsatts för en nedskrivning av landets enorma skuldbörda. Om inte en stor del av fordringsägarna – åtminstone 65 procent men helst en betydligt större andel - kunde tänkas acceptera skulle Grekland inte erhålla det nödlån på 130 miljarder Euro som kompromissats fram mellan EU:s medlemsländer och den Internationella Valutafonden. Strax innan tidsfristen runnit ut kunde det meddelas att en majoritet av Greklands fordringsägare hade fått bita i det sura äpplet – förmodligen med argumentet att med en statsbankrutt skulle de få tillbaka ännu mindre av sina utlåande medel. Ett nej hade med all sannolikhet även fått en rad oförutsägbara konsekvenser. Värst hade förstås Grekland och grekerna drabbats. Vilka effekter en statsbankrutt hade haft för den finansiella sektorn i det övriga Europa, för Euron och hela EU kan man bara spekulera i.

De senaste åren har inneburit en utomordentligt turbulent period i Europas, ja i hela världens ekonomiska historia. Sedan 2008 har vi gått från akut finanskris till sysselsättningskris och nu även skuldkris. Svaret från politikernas sida var till att börja med att re-kapitalisera bank- och finanssektorn med summor med så många nollor att de knappt gick att räkna. Finansmarknaden skulle inte få kollapsa på ett sätt som förde tankarna till Wall Street 1929 och den efterföljande långa depressionen under 1930-talet. Den gamle Keynes tycktes kunna lyftas fram ur malpåsen och komma till heders igen. De finansiella hjulen skulle fortsätta rulla och efterfrågan hållas uppe. Men därefter hände något. För en rad länder innebar 2009 minskade skatteintäkterna och kostnaderna ökade för en kraftigt stigande arbetslöshet samtidigt som utgifterna för att re-kapitalisera bankerna ledde till stigande uppgifter. Länder

som redan hade dragit på sig stora budgetunderskott och en stor skatteskuld befann sig plötsligt i situationen att de hade svårt att finansiera sina stora utstående fordringar, samt att betala av på sina lån i form av amorteringar och räntor. Slutresultatet efter två års förhandling för att rädda Grekland från statsbankrutt blev att Europas ledare samlades kring omfattande individuella sparpaket och ett regelverk som skulle förmå länder att fortsättningsvis upprätthålla strikt budgetdisciplin. För att lösa den akuta krisen för ett land som omfattar två procent av EU:s totala ekonomi (mätt i BNP) har man gått från att slösa till att spara. Effekten av de omfattande neddragningarna på några års sikt kan bara bli en: en låg efterfrågan, minimal tillväxt och en fortsatt hög arbetslöshet.

På lång sikt kommer kanske Europa att gå stärkt ur detta stålbad. I den svenska debatten används ofta 90-talskrisen som argument för att budgetsanering kan leda till ett gott slutresultat. Men frågan är om en sådan parallell kan göras. Sverige hade kraftig draghjälp genom en flytande valuta som gjorde vår export billigare. Inom Euro-zonen kan inte denna metod användas på grund av valutasamarbetet. Dessutom kan inte alla de länder som nu drar ned på efterfrågan påräkna någon draghjälp från länder som expanderar. Vilka skulle de vara? Vissa sätter sin tillit till Kina och Brasilien men frågan är om de kan växa snabbt när USA och Europa drar ned. Vilka investeringar och från vilket håll skall efterfrågan komma som skall hjälpa till att dra igång hjulen igen? Det finns anledning att minnas Keynes invändning när samma resonemang användes i början av 1930 att svälta sig ur krisen: "In the long run we are all dead".

*

Vi minns säkert lite till mans hur det hela började. Redan dagarna före den 15 september 2008 hade det ryktats om att fondföretaget Lehman Brothers stod inför konkursens rand. Bakom kulisserna hade företaget hört sig för med den amerikanska regeringen om stöd. Men George Bush finansminister Henry Paulson hade gjort tummen ned. Redan dagen efter var därför kraschen oundviklig.

Yrvakna mäklare fick två timmar på sig att packa ihop sina tillhörigheter. Vad var det egentligen som hade hänt?

Det finns både ett kort och ett långt svar på denna fråga. I det korta förloppet handlade det om att USA:s fastighetsmarknad hade råkat i problem. Sedan 2006 hade priset på privata fastigheter och bostäder vänt nedåt. Snart nog blev det tydligt att stora delar av dessa var överbelånade; många hade in-tecknat sina fastigheter för att köpa bilar och elektronik. Dessutom visade det sig att särskilt de så kallade "shadow banks" (hedge-fonder, bostadsfinansieringsinstitut mfl) hade lånat ut omfattande belopp till mindre solventa medborgare utan ordentliga säkerheter. Det har sedan 2008 förts en animerad debatt kring hur skyldiga de statliga bostadsfinansierarna "Freddie Mac" och "Fannie Mae" varit till det inträffade. Som nationalekonomen Paul Krugman och andra har gjort gällande är deras roll förmodligen överdriven. I förhållande till andra var de faktiskt ganska försiktiga i sin långivning. Dessutom stod de för mindre än en tredjedel av utlåningen till bostadssektorn¹. Hur som helst hade många "skuggbanker" och andra kreditinrättningar lämnat ut krediter långt utöver de 12,5 gånger kapitalbasen som rekommenderas enligt Baselreglerna. Marknaden hade snabbt döpt dessa värdepapper med låg säkerhet till "sub-prime" lån. Lehman och andra som hade mycket av sina tillgångar i sådana värdepapper hamnade i trubbel. Andra som befarade att de hade haft affärer ihop med Lehman Brothers och således hade ett okänt antal giftiga värdepapper ("toxic assets") vilande i sina portföljer blev nervösa. Den omedelbara reaktionen blev att de slutade att handla med andra banker. Ingen kunde ju veta hur solvent "den andre" var. Följaktligen satte de sig ner och väntade på att flera bomber skulle brisera – och världen fick uppleva sin värsta finanskris sedan Wall Street 1929. För övrigt var scenupplägget slående likt det som skett denna gång; en kreditbubbla som får växa fram i hägn av banker som tar för stora risker.

¹ <http://thelonggodbye.wordpress.com/2018/08/12>

Den utlösande faktorn var otvivelaktigt att de amerikanska myndigheterna tillät Lehman att gå i konkurs. Men mera långsiktigt handlade det om en bubbla som blåsts upp långt före 2008. De flesta gör idag bedömningen att ett ökande lättssinne smugit sig in sedan åtminstone sedan slutet av 1980-talet när det gällde att ta stora finansiella risker. Detta lättssinne var särskilt utbrett i USA, men kan också återfinnas på annat håll (den omfattande bankutlåningen i Sverige under sent 1980-talet skulle kunna vara en parallell). För USA:s del hade detta lättssinne förstärkts genom den kraftigt stimulerande penningpolitik med låga räntor som bedrevs av den amerikanska centralbanken, Federal Reserve (FED) under ledning av Alan Greenspan. Och detta samtidigt med att landet tillät sig självt att bygga upp väldiga underskott i sin budget och handel med omvärlden². Orsaken till detta var förstås flera. Underskotten i budget handlade i första hand om de militära åtaganden som USA tagit på sig, särskilt efter 11 september 2001. Att låga räntor och en lättsinnig utlåningspolitik fick fortgå måste ses i perspektivet av att en form ”privatized keynesianism” som inleddes redan under Clinton-perioden på 1990-talet starkt understöddes av myndigheterna vilka såg detta som ett bra sätt att hålla uppe konjunkturen genom inhemsk konsumtion. Clintons administration lyckades under detta årtionde att pressa tillbaka budgetunderskottet en hel del genom att spara på offentliga utgifter – men tillät istället den privata konsumtionen att expandera via ökad kreditgivning till hushållen³.

Förvisso kan man välja ett ännu längre historiskt perspektiv. Varje finansiell kris har sina särskilda egenheter men delar också mycket gemensamt med föregångarna. Carmen Reinhardt och Kenneth Rogoff förtecknar i sin studie av finanskrisernas historia hundratal allvarliga finansiella bubblor sedan medeltiden⁴.

² Paul Krugman, *The Return of Depression Economics*, s. 142ff.; Niall Ferguson, *The Ascent of Money. A Financial History of the World*. London: Penguin 2009, s.333ff.

³ Wolfgang Streeck, "The Crisis in Context. Democratic Capitalism and Its Contradictions." *MPIfG Discussion Paper 11/15*

⁴ Carmen Reinhardt och Kenneth Rogoff, *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press 2009.

Det gällde Spanien som ställde in betalningarna flera gånger under 1500- och 1600-talet. Men det gällde också England, Frankrike och andra länder före 1800-talet. Från 1820-talet och framåt exporterades finansiella kriser även till andra delar av världen, särskilt Sydeuropa och Latinamerika. Följderna av krascher när stater inte kunde betala tillbaka sina lån har ofta varit förödande. Grekland som gick i "likvidation" flera gånger under 1800-talet fick vänta trettio år efter 1860 innan de fick börja låna pengar igen på den öppna kapitalmarknaden⁵.

Så här fortgick det ända fram till andra världskriget varefter ett visst lugn kom att inträda. Den höga ekonomiska tillväxten fram till 1970-talet samt existensen av stabila globala institutioner som inrättats genom Bretton Woods-överenskommelsen 1944 (IMF, Världsbanken, de så kallade dragningsrättigheterna) innebar att kriserna blev färre och mindre omfattande. Men detta kom att ändras under 1990-talet. Vi fick som Paul Krugman påpassligt noterat en tillbakagång till en "depression economics". Frekvensen av ekonomiska kriser och krascher har otvivelaktigt intensifierats under de senaste decennierna. Man kan här peka på den dramatiska händelseutvecklingen i Mexiko i början av 1990-talet, Sydostasien (Sydkorea, Thailand, Singapore, Indien) i slutet av samma decennium, Ryssland vid millennieskiftet samt Argentina år 2002. Till detta kommer alltså den så kallade IT-kraschen 2001 och Lehman 2008.

Frågan är förstas varför detta skett. Är det bara en tillfällighet att finansmarknaderna efter mitten av 1990-talet verkar vara så mycket mera volatila än tidigare? Man kan naturligtvis vända på det hela och hävda att perioden 1945-1990 var helt unik och att vi nu återvänt till det normalillstånd som man kan förvänta sig med en kapitalistisk marknadsekonomi vars yttersta grund utgörs av en myriad av individuella aktörers beslut om konsumtion, produktion och investeringar. Så är det förmodligen, men det fordras

⁵ Carmen M Reinhart och Kenneth S Rogoff,s.

ändå en förklaring till varför denna stabilitet upphörde. Tycktes vi ändå inte en gång för alla ha lärt oss att ratta ekonomin med hjälp av keynesiansk makropolitik och sofistikerade styrmedel?

Förmodligen handlar det om förändrade institutionella och strukturella förhållanden. En orsak till en ökad nervositet på finansmarknaden som ofta nämns är kommunikationsteknikens språngartade utveckling. Världens finansiella centra är numera digitalt uppkopplade till varandra. Det medger blixtnabba reaktioner utan hänsyn taget till geografiskt avstånd. Finansiella operatörer idag är ständigt on-line och respons på olika händelser sker omedelbart. Samtidigt innebär den nya teknologin – liksom medias kraft - att man kan få stora delar av världen att samtidigt reagera på samma typ av information. Om vi alla samtidigt tror på hausse eller baisse kommer detta att starkt förstärka en upp- eller nedgång på börsen eller i den reala ekonomin. Ekonomer vill ofta få oss att tro att människor på marknaden är rationella aktörer, men det är förmodligen mera realistiskt att hävda att vi är sociala varelser som apar efter vad andra gör; att vi drivs framåt av sådana "animal spirits" som ekonomerna George Akerlof och Robert Schiller har talat om⁶. På samma sätt gäller om "global ekonomisk kris" basuneras ut tillräckligt ofta och intensivt är det troligt att vi kommer att uppfatta världen på detta sätt samt också handla utifrån detta.

En annan rimlig orsak till krisekonomins återvändande är den pågående kraftiga ekonomisk globalisering som vi erfarit sedan åtminstone 1980-talet. Självfallet finns det mycket som talar för att detta lett till enskilda nationella ekonomier är mera svårstyrda idag än de var för femtio år sedan. Stora företag är idag som aldrig förr uppkopplade i internationella produktions- och värdekedjor⁷.

⁶ George Akerlof och Robert S. George Akerlof and Robert J. Shiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy and Why it Matters for Global Capitalism*. Princeton: Princeton University Press 2009. s. 5ff.

⁷ Robert Reich, *Supercapitalism. The Transformation of Business, Democracy and Everyday Life*. New York: Vintage Books 2007, s. 62ff. Håkan Håkansson och Alexandra Waluzewski, (red), *Knowledge and Innovation in Business and Industry*. London: Routledge 2007.

Detta sker samtidigt som kapital flödar mellan länder och regioner på ett sätt som aldrig tidigare. Ett relativt nytt fenomen här är de stora fonder, särskilt pensionsfonder som har växt fram som strategiskt viktiga aktörer på de nationella finansiella marknaderna, som likväl på den globala finansiella arenan.⁸

Men om globaliseringen skall in i bilden måste en sådan kombineras med framväxten av en ny ekonomisk-politisk ideologi sedan 1980-talet. Vi kan kalla den nyliberalism eller något annat men den innebar hur som helst en avveckling av den keynesianska politik som gällde fram till 1970-talet och som inkluderade kapitalkontroller och reglering av kapitalets rörlighet.⁹ Det är oavvisligt att de avregleringar av finansmarknaderna som på allvar inleddes under 1970-talet i USA och Västeuropa spelar en huvudroll i detta sammanhang.¹⁰ Carmen Reinhardt och andra har talat om Bretton-Woods systemet i kombination med kapitalkontroller och andra regleringar av den finansiella sektorn på det nationella planet för en slags "financial repression" som pågick mellan 1945 och fram till mot slutet av 1970-talet. Det innefattade (som t ex i Sverige) att banker tvingades låna ut pengar till vissa sektorer av ekonomin (bostäder), att man de-facto hade ett tak för räntenivåer, att man inte fick föra ut kapital ur landet utan särskilt tillstånd och mycket annat. Vad detta ledde till var bland annat en förhållandevis liten utlåning till hushållen. Istället minskade under dessa decennier deras skuldkvot. Givet en relativt sett hög inflation var också realräntan låg vilket förmodligen avspeglar att efterfrågan på att låna var relativt sett liten. I sin tur innebar den låga skuldsättningen att risken för omfattande problem med hushåll som var oförmögna att betala tillbaka sina skulder var förhållandevis låg under dessa år. Hög skuldsättning och en hög grad av volatilitet på de finansiella marknaderna verkar vara något som samvarierar starkt historiskt sett.¹¹

⁸ Se Gordon L Clark, *Pension Fund Capitalism*. Oxford: Oxford University Press 2000.

⁹ För en balanserad analys, se Colin Crouch, *The Strange Death of Neoliberalism*. Jag har också översiktligt diskuterat detta i Lars Magnusson *Ekonomisk politik*. Stockholm: SNS 2011.

¹⁰ Reich, kap. 1,6.

¹¹ Carmen M Reinhardt och M Belen Sbrancia, "The Liquidation of Government Debt, NBER Working Papers 16893, National Bureau of Economic Research, Inc., 2011.

Frågan måste naturligtvis ställas varför stödet för en mera reglerad ekonomi började erodera under 1960- och 70-talet.¹² Här finns det mycket olika uppfattningar. Vissa betonar ideologiska faktorer medan andra pekar på växande marknader och globalisering som gjorde nationell kontroll av enskilda ekonomier mer eller mindre omöjlig. Ytterligare andra hänvisar till Bretton-Woods systemet kollaps 1971 och avsaknaden därefter av globala institutioner som har legitimitet i en värld som uppfattas som allt mera oförutsägbart. Kanske är det detta som gör att vi uppfattar den kris som bröt ut 2008 såsom särskilt svår och farofyllt. Det går självfallet att hävda att det "denna gång är annorlunda" så till vida att problemen är så mycket större och mer globala än tidigare. Men det är samtidigt rimligt att hävda att misstro och brist på legitimitet för existerande institutioner och politik hjälper till att förstärka känslan av omfattande kris och en skakig framtid. Detta i sin tur leder till att det blir svårt att fatta kollektiva beslut – sådana som vi inser skulle gynna alla bara vi kunde lita på varandra.

Vår förmåga att komma överens om en ordning som skulle möjliggöra att de ekonomiska hjulen kan börja rulla igen tycks för nuvarande blockeras av misstro och rädslan för *free riders*. Förmodligen även på grund av känslan av att ingen styr och att den globala ekonomin rullar fram som en herrelös farkost. Rädsla och oro driver idag upp räntor på statsskuldsväxlar som tvingar stater att göra kraftiga neddragningar i sina budgetar. Följden av detta kan bli en mycket långvarig recession i Europa och USA, vilket påverkar ekonomin i övriga delar av världen. Men hur dämpar man då denna oro och känsla av att bli uppskörtad?

¹² Paul Krugmans visserligen starkt ideologiskt färgade skildring av detta är fortfarande värd att ta del av, se Paul Krugman, *En tid av minskade förväntningar*. Stockholm: Tidens förlag 1993

Kris och krisbekämpning

Att stater kraftigt påverkas av finansiella bubblor och kriser är som vi sett ingenting nytt. Samtidigt är det denna koppling som är så tydlig idag och tycks få återverkningar som både förstärker och förlänger krisens förlopp. Som förväntat dök den reala ekonomin kraftigt under 2009 som en effekt av händelserna på hösten 2008. Investeringar sköts upp och nya planerade projekt lades i malpåse. Konsumenterna började titta över sina hushållsutgifter och beslutade sig för att vänta med nya inköp. Som en konsekvens steg arbetslösheten och efterfrågan i ekonomin minskade. Genom massiva insatser för att rädda banker och re-kapitalisera dem med mycket betydande belopp trodde man sig åter kunna få fart på hjulen. Den så kallade dubbel-dipp som vissa experter ängslades för skulle motas med massiva injektioner av pengar och kapital. Men under 2010 kom på allvar ett nytt hot in i bilden. Det gällde i synnerhet Europa. När arbetslösheten vände uppåt och stora insatser behövde göras för att förse bankerna med pengar blev det tydligt att detta ytterligare förstärkte en ansträngd budgetsituation i många europeiska länder. Det gällde särskilt de så kallade PIGS-länderna i södra Europa (Portugal, Italien, Grekland och Spanien) med redan omfattande budgetunderskott och en hög statskuld. Men det gällde även länder som särskilt hårt hade drabbats av finanskrisen såsom Irland, Island och de baltiska länderna. Även Tyskland och Frankrike hade dragit på sig en kraftigt ökad statsskuld under 00-talet och hade medvetet valt att inte uppfylla de krav på budgetbalans (högst tre procent underskott) samt måttliga statsskuld (högst 60 procent) som EURO-samarbetet krävde enligt den så kallade "Stabilitets- och tillväxtpakten". Det hela började alltså inte 2008 utan minst fem år tidigare. Det var nu denna rättfälla som slog igen med full kraft under 2010.

Likaså handlade det inte alls bara om Grekland, även om detta lands särskilda försyndelser blev den gnista som tände präriebranden. Det uppdagades under 2010 att Greklands budgetunderskott var långt större än befarat och att de stora låneutbetalningarna på statsskulden till utländska banker höll på att knäcka landet.

Än värre var att landet hade mörkat kring hur stora problemen var när man gick in i EMU-samarbetet. Som en effekt av detta steg räntorna på Greklands statsskuldväxlar i höjden. I sin tur ökade det ytterligare bördan av den stora statsskulden. Som ett av länderna inom EMU hade landet tidigare kunnat låna pengar till samma låga räntor som i övrigt i Europa. Finansmarknaden hade inte tidigare värderat riskerna med att låna ut till Grekland än, säg, att låna ut till Tyskland. Euro-blocket värderades i sin helhet av marknaden, inte separata länder för sig. Det var närmast ironiskt att se samma värderingsbyråer (Standard and Poor, Moodys etc.) som hade rekommenderat banker att förse PIGS-länderna med billiga krediter nu nedgraderade samma länders kreditvärdighet och hjälpte till att höja räntorna på deras lån.

Vad som hände därefter har vi inte plats att följa i alla dess snåriga detaljer. Under 2010 började det dock allmänt inom kommissionen och ministerrådet talas allmänt om behovet av en förstärkt "ekonomisk styrning" ("economic governance") inom EU, i synnerhet inom Eurozon-blocket. Erfarenheten av Grekland och underlåtelssynderna mot stabilitetsåtagandena ledde fram till uppfattningen att den ekonomiska politiken måste koordineras hårdare. Den styrmekanism som hittills använts var den så kallade "öppna metodens koordination" (OMC). De olika medlemsländerna skulle förmås hålla sig till det gemensamma regelverket genom "mjuka" riktlinjer och något som på EU-språk kallades "naming and shaming". Tanken var att det skulle vara så stigmatiserande att bryta mot de gemensamma riktlinjerna att en enskild regering gjorde sitt allra yttersta för att falla in i ledet. Till detta kom även i teorin bötesbelopp för sådana som bröt mot bestämmelserna. Men några böter kom aldrig att effektueras och inte minst de stora länders skamkänslor var tydligen inte värre än att de tillät sig att strunta i reglerna.

Under år 2010 diskuterades olika varianter av hårdare styrning och "economic governance". Vissa menade att händelseutvecklingen allt sedan Euron infördes 2001 visade att den monetära unionen

i Europa nu måste kompletteras med en politisk sådan. Den belgiska ekonomen Paul de Grauwe talade i detta sammanhang om behovet av en fiskal union, det vill säga att EU (åtminstone Euro-länderna) skulle behöva ta upp egna skatter. Dessa skulle användas när något eller några länder drabbades av så kallade assymetriska chocker, på samma sätt som till exempel en kollaps för en industri eller region inom en viss stat kunde utjämnas via budgeten.¹³

I den fortsatta debatten om en "fiskal union" kunde tre skilda ståndpunkter skönjas. För det första en som egentligen avvisade en regelrätt fiskal union men som förespråkade hårdare regler och mera övervakning av medlemsländerna från Bryssels sida. Mest långtgående här var sådana som föreslog att de nationella budgetarna först skulle nagelfaras och godkännas av EU innan de kunde föreläggas de nationella parlamenten (metoden med den så kallade *European semester*). Ett något annorlunda förslag var att kräva att de olika medlemsländerna skulle anta EU:s budgetregler i sina grundlagar.

En andra ståndpunkt har varit att i praktiken göra om den Europeiska centralbanken till en "riktig" centralbank med den funktion som "lender of the last resort" som nationella centralbanker brukar ha. Den skulle i så fall även ha som uppgift att "rädda" enskilda medlemsländer med lån i samband med de drabbades av chocker av olika slag. Den skulle också kunna lansera så kallade "Euro-bonds" på marknaden som skulle göra det möjligt för ett krisande land att slippa de höga räntor på sina skuldväxlar som annars blev fallet. En variant av detta var att skapa en europeisk motsvarighet till IMF – en europeisk bank för kreditgivning (EMF). Den skulle vara skild från ECB som istället skulle fortsätta att ha som huvudsaklig uppgift att hålla inflationen nere och tillväxten uppe.

¹³ Ian Begg, "Fiscal union for the euro area: an overdue and necessary scenario". Bertelsman Stiftung, November 2011 s.2

Till sist diskuterades även en tredje variant som också måste betecknas som den mest radikala. Det handlar då om en kraftig fördjupning av EU-samarbetet i riktning mot en fiskal och politisk union. EU skulle då som nämntes ta upp skatter som sedan kunde fördelas till medlemsländer med problem med sin budget. Av de tre olika vägval som presenterades i debatten föreföll detta redan från början som det minst realistiska. Visserligen hade man redan erfarenhet av transfereringar inom EU via struktur- och socialfonderna och kanske kunde också jordbrukssubventionerna räknas hit. Men detta var mera långtgående och befarades uppväcka protester från sådana som skötte sina finanser väl. Skulle den europeiska solidariteten verkligen hålla för något sådant? Den förre ledaren för det tyska Kristdemokratiska partiet CSU, Edmund Stoiber, kunde hur som helst inte avhålla sig från den sarkastiska kommentaren att: "Transferlesitungen sind so absurd wie eine Hungersnot in Bayern".¹⁴

Men debatten har även gått vidare om de andra två alternativen. När det gällde förslaget om att de nationella budgetarna borde granskas i förväg av Bryssel uppstod frågan hur pass demokratisk ett sådant arrangemang var och om det verkligen kunde accepteras av medlemsländernas medborgare. Att kräva att EU:s budgetbestämmelser skulle upphöjas till lag på nationell nivå mötte samma ifrågasättande samt att något sådant skulle ta mycket lång tid. Ett ytterligare problem i detta sammanhang var också om detta bara skulle gälla Euro-zonens medlemmar eller om man kunde kräva samma sak av de länder som stod utanför det monetära samarbetet. Förslaget om att upprätta en gemensam europeisk kreditfond eller ge ECB utökade roller ledde förstås till frågan om hur allt detta skulle finansieras. Vem skulle tänka sig pumpa in alla de miljarder Euro som fordrades? Och vad skulle hända med ECB om det skulle få svårt att stå för sina lån eller om de *Eurobonds* som utfärdades skulle falla i värde? Var det inte även så att räntorna på statsskuldväxlar som utfärdades i hela EU:s namn

¹⁴ Ian Begg, s. 2.

skulle stiga om marknaden fick för sig att risken att låna ut i Europa var genomsnittligt ganska hög?

Debatten om ekonomisk samordning (*economic governance*) i Europa har varit omfattande under de senaste åren och utmynnat i olika förslag om en ökad samordning av den ekonomiska politiken. Den kommer med all sannolikhet att fortsätta under den närmaste tiden. Som redan bör ha framgått är det en komplicerad diskussion som rör sig på olika nivåer från ekonomi till politik, inklusive frågor om demokrati och legitimitet. Vi skall återkomma till detta längre fram. Under hotet om en allvarlig ”dubbeldipp” och en accentuerad skuldkris i Grekland och andra PIGS-länder blev det dock nödvändigt att göra någonting. Sedan våren 2011 har aktiviteten varit hög för att försöka sätta en gräns för krisens återverkningar och skapa förtroende för att Europa skall kunna rida ut stormen. En lång rad toppmöten har hållits där olika krispaket lanserats. Det hela inleddes på allvar med att kommissionen i september 2010 lanserade ett paket med olika förslag för att stoppa den akuta krisen. Diskussionen om dessa förslag har fortsatt vid möten under hela 2011 för att till sist finns gehör som en samlad krispolitik från EU:s sida, ett antal förslag som innehöll sex delar fick snabbt namnet ”sixpack” vilket sedan slutgiltigt antogs av en stor majoritet länder i november 2011.

Kommissionens förslag innebar bildandet av den Europlus-pakt (*Euro+*) som även accepterades av medlemsländerna på våren 2011. Inom denna förband man sig att acceptera en ökad tillsyn av den nationella ekonomiska politiken och finanspolitiken. Uppdraget sades vara att strikt hålla sig till det som redan tidigare stadgats i stabilitets- och tillväxtpakten att medlemsstaterna måste undvika alltför stora budgetunderskott (inte över 0,5 procent av BNP) för att inte äventyra hållbarheten i de offentliga finanserna. Genom att bryta med detta mål skulle man bli föremål för sanktioner. Länder i euroområdet som inte följde reglerna skulle kunna bötfällas i form av en räntebärande deposition på 0,2 procent av BNP.

En annan viktig del i paketet är de tillfälliga finansiella stödmekanismerna (EFSF) som inrättades 2010, skall ersättas av den permanenta europeiska stabilitetsmekanismen (ESM) 2013. Hur stor denna skall vara i pengar räknat och vem som skall betala har varit föremål för omfattande diskussion sedan hösten 2010. Det är uppenbart att den finansiella fondens storlek har tenderat att öka under tiden, för att i nuläge (april 2012) avse drygt 500 miljarder Euro. Många menar att den fortfarande är för liten för att erbjuda den erforderliga ”brandvägg” som under överskådlig framtid skall kunna skydda övriga Euro-länder för eventuella statsfinansiella sammanbrott, inte bara i Grekland utan även på andra håll. En långsiktig politik måste också vara att stärka finanssektorn i Europa genom nya hårdare regler för ett minskat risktagande (Basel III), samt att stresstester måste inrättas för att stärka den finansiella sektorn. Något som förlängt processen för att sjösätta det förslag som i allt väsentligt redan var färdigt på våren 2011 har varit problemen med att förmå Tyskland att pumpa in tillräckliga medel i ett kommande ESM. De tyska väljarna har varit ytterst motspänniga och det har behövts återupprepade övertalningsförsök från regeringschefen Angela Merkels sida för att övertyga sitt eget parlament att rösta för nödvändiga lån till den nya fonden som till sist gick igenom i februari 2012. Sannolikt hade inte dessa medel alls gått att uppbringa utan ett nära samarbete mellan Tyskland och Frankrike som tagit på sig ett ledarskap i detta sammanhang. Den nära relationen mellan Merkel och den franske presidenten Sarkozy – ”Merkozy” - har å andra sidan väckt oro på andra håll inom EU. Många ställer idag frågan om inte dessa båda länder fått en allt för dominerande position i Europa. Å andra sidan kanske spelplanen snart nog ser annorlunda ut beroende på hur det går i det franska presidentvalet. Med en socialistisk regering i Frankrike är det inte säkert att samarbetet blir lika smidigt.

Nästan två turbulenta år har alltså gått sedan kommissionen lanserade stora delar av sitt räddningspaket 2010. Det har gått trögt att nå enighet i Europa om detta. I dagsläget har ändå Euro-länderna anslutit sig till bestämmelserna i ”sex-paket” och lovat

att implementera de skarpa åtagandena för budgetdisciplin i sin lagstiftning. Ett antal EU-medlemmar som inte är med i Euro-samarbetet har också lovat ställa in sig i ledet, bara Storbritannien och Tjeckien har ställt sig helt avvisande. Svårast har det ändå varit att skrapa ihop tillräckliga medel till den ESM som skall komma nästa år (2013). Förhandlingar med IMF och länder inom G20 (Kina med flera) om att låna ut pengar till fonden har gått trögt. Omvärlden utanför Europa har uppenbarligen uppfattat det som om att Europa självt måste ta ansvar för sina stora underskott. Inte heller marknaden – den alltid lika känsliga som opålitliga – har varit särskilt övertygad om Europas beredvillighet att lösa sina egna problem. Framförallt har detta manifesterats i höga räntor på europeiska skuldväxlar och den nedgradering av olika länders kreditvärdighet som duggat tätt under det senaste året. En viss stabilisering tycks dock ha skett från och med slutet av 2011 då det verkade som om de allra flesta länder skulle ansluta sig till Europlus-pakten och att Tyskland nog skulle godkänna att låna ut mera pengar till EFMS.

Förmodligen var det lika viktigt att ECB, den Europeiska centralbanken, från och med hösten 2011 delvis rundat sitt mandat och att i olika omgångar prånglat ut lån med låg ränta till privata banker i Europa, vilka i sin tur på detta sätt kunnat köpa upp statsobligationer från PIGS-länder som annars inte hade hittat några köpare. En viss tillförsikt om att Europa inte kommer att tillåta att banker kollapsar har börjat sprida sig. Men priset för detta ökade förtroende har varit högt. Ytterst är det skattebetalarna som fått betala med nedskärningar i sin välfärd. Bland dessa uppstår förstas frågan om det är rätt och rimligt att finansaktörernas försumligheter alltid skall behöva täckas upp av skattebetalarna? Uppmanar inte det faktum att bankernas skulder alltid tycks socialiseras (medan avkastningen är privat och går till ägare och rika direktörer i form av bonusar) till ett alltför spekulativt risktagande från finansmarknadens sida?

Ett Europa i stagnation

Med tanke på det samarbete mellan 27 länder i Europa som bland annat lett till skapandet av en gemensam penningpolitik för en del av dem är det kanske inte konstigt att intresset i mycket hög grad har riktats mot Europa-nivån. Men detta är oegentligt på sätt och vis eftersom det är enskilda länder som krisar och hotar med att ställa in betalningarna. Det är också i de enskilda länderna som notan för krisbekämpningen en gång för alla skall betalas. Trots att det har talats om saken sedan länge finns det faktiskt inga EU-skatter som kan användas för omfördelning i Europa. Inte heller har de stora fonder som EU har till sitt förfogande (sociala och regionala fonder) kommit till användning i detta syfte. En rimlig bedömning är att de inte heller kommer att göra det i en omedelbar framtid. Det är svårt att tänka sig att oavsett vem som sitter vid makten i Frankrike att landet kommer att tillåta en radikal omförhandling av jordbruksstödet inom EU.

Det är en närmast omöjlig uppgift att räkna fram vad de senaste två årens turbulens i Europa kostat i form av lägre tillväxt, minskade skatteintäkter och ökad arbetslöshet. Inte minst för att man då måste ge sig in i resonemang vad som kunde ha hänt "om inte" till exempel Greklandskrisen inträffat, det vill säga formulera så kallade kontrafaktiska hypoteser. Vissa menar att Europa var på god väg upp ur den vågdal som finanskrisen 2008 åstadkom när problemen med PIGS-länderna blev tydliga fram emot 2010. Andra menar att det är omöjligt att veta vad annars skulle ha hänt – det som har hänt har ju faktiskt hänt!

Effekterna på kort- och medellång sikt blir ändå tydliga genom den successiva nedskrivning som skett sedan 2011 av prognosen för tillväxten i Europas länder framöver. I början av 2012 räknar kommissionen med en genomsnittlig tillväxt i EU 27 för innevarande år med 0,6 procent - en siffra som högst troligt kommer att bli föremål för justering nedåt. Efter detta "förlorade år" räknar man optimistiskt med en tillväxt på 1,5 procent för 2013. Några

av de länder som antas höja genomsnittet är Bulgarien (3 procent), Estland (4 procent), Lettland (4 procent), Litauen (3,8 procent) och Rumänien (3,4 procent), medan bland länder som drar ned den återfinns Grekland (0,7 procent), Italien 0,7 procent, Nederländerna (1,3 procent), Portugal (1,1 procent) och Spanien (1,4 procent).¹⁵ Det är svårt att se vad denna optimism kommer ifrån. Vi bör istället räkna med fortsatt låg tillväxt i de flesta EU-länder under 2013 och ingenting tyder i nuläget på någon förändring till det bättre under 2014. Bland annat betyder det de redan höga arbetslöshets-siffrorna kommer att bita sig fast eller till och med stiga något. Den genomsnittliga arbetslösheten i Europa under 2011 låg på 10 procent och befaras växa under 2012. Att den ökning av tillväxten som satte in efter det katastrofala året 2009 åter har stoppats upp under 2011 kan man se i de siffror som visar utvecklingen av industrins kapacitetsutnyttjande. Under 2009 låg detta strax över 70 procent för EU 27 för att stiga till cirka 80 procent 2011. Under sista kvartalet halkade siffran ned igen under 80 procent strecket.¹⁶ Bland annat kommer detta att medföra att den nära nog katastrofalt höga arbetslösheten bland de unga i många länder inte kommer att kunna avhjälpas eller ens förbättras. En obefintlig tillväxt och kanske till och med en stigande arbetslöshet leder även till andra problem. Ett är förstås att skatteintäkterna stagnerar eller minskar. Detta spår ytterligare på de budgetproblem som många länder i Europa redan har och som bara tycks kunna åtgärdas med neddragningar av offentliga utgifter i form av välfärd och infrastruktur.

Ett ytterligare problem är också att den trend förstärks mot ökade inkomstskillnader (om man räknar in transfereringar) som varit en strukturell tendens - om än med olikartad styrka - i Europa (och världen!) sedan 1980-talet. Det finns robust empiri som visar att hög arbetslöshet spår på inkomstskillnader och skapar ytterligare klyftor i samhället. Fram till 1980-talet tycktes det som om sanningen

¹⁵ Eurostat 2012-02-28

¹⁶ Eurostat 2012-02-28

i den så kallade Kuznetskurvan – döpt efter den amerikanske statistikern och nationalekonomen Simon Kuznets - var otvetydigt sett från det moderna industrisamhällets tillblivelse verkade det närmast lagbundet att inkomstskillnaderna skulle minska stadigt över tiden. Men sedan dess har något skett och ekonomerna talar istället om en U-formad kurva som visar att inkomstskillnaderna först minskade fram till runt 1980 för att därefter stiga.

Orsakerna till detta är förstås komplexa och har sannolikt bland annat att göra med effekter av de senaste årtiondenas globala strukturella förändringar i form av ökad konkurrens och en förändrad arbetsfördelning mellan länder och kontinenter. Men lika mycket som det handlar om effekter av så kallad out-sourcing och outshipping, det vill säga att produktion flyttar från hög- till låglöneländer tycks det handla om framväxten av en grupp superrika som kraftigt drar ifrån i inkomstligan i många länder (inte bara i väst!).¹⁷ Till exempel i boken *Winner-Take-All Politics*, hävdar statsvetarna Jacob S. Hacker och Paul Pierson att det som ofta utnämns som orsak till ökade inkomstklyftor, åtminstone i USA, nämligen utrikeshandel, finanskapitalets globalisering, IT och annat, inte alls spelar någon huvudroll när det gäller att förklara de ökade inkomstklyftorna. Istället handlar det om politik. Den amerikanska politiken har systematiskt sedan 1970-talet särskilt gynnat de rika på medelklassens bekostnad. I synnerhet de superrika. Detta har inte minst skett genom successiva nedskrivningar av skatter och en dramatiskt minskad progressivitet i skatteskalorna. Denna utveckling har pågått under både Reagans, Bush senior, Clintons och Bush juniors presidentskap och Obama har i detta avseende inte betytt någon förändring. De rika har blivit allt rikare och drar ifrån inkomstmässigt i allt snabbare takt.¹⁸

¹⁷ Se t ex Thomas Pikety, "The Evolution of Top Incomes: A Historical and International Perspective, AEA Papers and Proceedings, vol 96:2 (2006), s, 200ff. samt Athony Atkinson och Thomas Pikety, *Top Incomes over the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press 2006.

¹⁸ Jacob S. Hacker och Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics*. How Washington Made the Rich Richer-and Turned Its Back on the Middle Class. New York: Simon and Schuster 2010.

Hur som helst finns det inget som tyder på att denna trend kommer att vända – vare sig i USA eller på annat håll. Istället finns det flera skäl att tro på motsatsen. För det första kommer arbetslösheten att nagla sig fast eller på många håll förmodligen stiga. Inte minst många unga som inte skaffat sig en fast position på arbetsmarknaden kommer att få se sina reala inkomster falla. För det andra kommer neddragningarna i olika länders budgetar ofrånkomligen leda fram till samma sak. Det är oomtvistat att välfärd som bekostas av höga skatter har en viss utjämnande effekt på inkomststrukturen. Men med minskade skatteintäkter och bantade budgetar kommer denna inkomstutjämnande effekt att minska. Vilken effekt neddragningar i budgeten har för inkomstfördelningen är förstås mycket komplext. I en rapport som publicerats av kommissionen i Bryssel tonas betydelsen ned av detta för de flesta länder inom unionen med särskilt undantag för Grekland och Estland – men studien genomfördes före den ökade våg av neddragningar som satte in under 2011.¹⁹

Det är till sist viktigt att påminna sig om att neddragningar i budgeten när alla ska spara liksom att inkomstskillnaderna stiger även har andra effekter än för de individer som direkt drabbas. Det innebär redan på kort men också medellång sikt att förutsättningarna för tillväxt i ekonomierna minskar. Minskade offentliga utgifter och sjunkande reallöner särskilt för de redan lågavlönade sätter en kraftig press på efterfrågan nedåt. Sedan länge vet vi bestämt att de med lägre inkomster har en högre så kallad konsumtionsbenägenhet än de med höga inkomster, det vill säga de använder en högre andel av sina inkomster för att konsumera samtidigt som de sparar mindre. Vill man åstadkomma ett högre efterfrågetryck i ekonomin är det rationellt att bedriva en viss inkomstutjämnande politik, till exempel via progressiva skatter. Ett alternativ är förstås att uppmuntra hushåll med lägre inkomster att låna mera pengar till konsumtion. Vid det här laget är det dock många som menar att detta – inte minst i USA sedan 1990-

¹⁹ Chrysa Leventi mfl., "Modelling the distributional effects of austerity measures". Research note 8/2010. European Commission.

talet – varit en av huvudorsakerna till kollapsen på finansmarknaderna 2008. Den efterfrågeminskning som en långsam inkomstutveckling för arbetare och fattiga innebar kunde kompenseras genom krediten. Men med tanke på vad som hänt är detta kanske inte någon metod att rekommendera.

I debatten under senare tid har det även påpekats att de kraftigt ökade inkomstskillnaderna i USA liksom på andra håll bidragit till krisen. Brittiska ekonomer såsom Stewart Langley och Gerry Holtham har betonat att de kombinerade effekterna av en minskad löneandel av nationalinkomsten och ett ökat gap mellan en snabb produktivitetsutveckling och en löneutveckling som inte är lika omfattande har medfört att efterfrågan dalat. Den har kunnat upprätthållas – som vi sett – via en ökad skuldsättning, så kallade ”privatized Keynesianism”. En minskad efterfrågan och ett ökat risktagande har på detta sätt bidragit till den händelsesprial som utmynnade i kraschen 2008.²⁰ Överhuvudtaget har många pekat på det tydliga historiska sambandet mellan ökade inkomstklyftor och ekonomins krisbenägenhet. Till exempel hittar Thomas Pickety och Emmanuel Saez en nära nog perfekt korrelation mellan 1920- och 30-talen och vad som hände under det första årtiondet av 2000-talet: en bankkrasch som föregicks av kraftigt ökade inkomstskillnader.²¹ Utan att kanske ge något definitivt utslag har debatten varit omfattande under senare år mellan dem som hävdar ett klart samband här (Joseph Stiglitz, Jean-Paul Fittoussi, Ravi Batra och Michael Kumhof) medan andra varit mera kallsinniga (David Laibson, Anthony Atkinson).²² Debatten kring detta lär fortgå.

²⁰ Stewart Langley, *The Cost of Inequality*. London: Gibson Square 2012, s. 136ff.

²¹ Pickety och Saez

²² För en översikt av debatten, se Langley, s. 138ff.

Kan man spara sig ur krisen?

I ett liknande läge som det nuvarande ställde sig den dåvarande svenske finansministern Ernst Wigforss för drygt åttio år sedan frågan: "Har vi råd att inte arbeta?" Vänder vi frågan får den samma innebörd: kan man spara sig ur krisen? Vi vet hur svaret på denna fråga så småningom kom att utmejslas. Med hjälp av det som brukar kallas keynesiansk anti-cyklisk efterfrågepolitik blev svaret nej. För att få hjulen att rulla igen efter sammanbrottet på Wall Street 1929, när europeiska banker började kollapsa efter 1930 och de effekter på den reala ekonomin detta ledde till, måste efterfrågan få öka. Den enda aktör som på ett kraftfullt ansågs kunna skapa en sådan förutsättning var staten och de offentliga. Det recept som så småningom kom att accepteras både av ekonomer samt finansministrar var därför att man måste tillåta minus i budgeten under dåliga år för att sedan när konjunkturen gick i topp dra in köpkraft genom att banta de offentliga utgifterna (ett av problemen var väl att man aldrig kom att göra det senare, vilket skapade ett konstans inflationstryck under årtiondena efter 1950).

Men vad man nu i Europa gör är det rakt motsatta i förhållande till vad Keynes förespråkade (både i USA och Kina fortsätter man dock i praktiken att följa den gamla mästaren!). Rapporter om kraftiga nedskärningar i EU-ländernas budgetar har duggat mycket tätt allt sedan 2009 men har nu ytterligare intensifierats i styrka. Rent generellt tycks sambandet klart mellan nivån av statsskuld och budgetunderskott å ena sidan och omfattningen av neddragningarna av offentliga utgifter å den andra. När det gäller skuldbördan ligger Grekland i topp medan de nordiska länderna ligger lägst. Med tanke på det högt uppskruvade tonläget när det gäller den spanska ekonomin är det kanske underligt att detta lands samlade statsskuld är relativt låg (66 procent). Man kan fråga sig vad ökade neddragningar av offentliga utgifter betyder i detta land som har en arbetslöshet på 21,3 procent idag och ett kapacitetsutnyttjande i industrin som ligger betydligt under genomsnittet i Europa (71,6 procent mot 79,0 procent). Den nya borgerliga span-

ska regeringen skyller på en befarad fastighetsbubbla, problem inom sin finansiella sektor, samt ett betydande budgetunderskott (åtta procent).

Spanien är den fjärde största ekonomin inom Eurozonen och aviserar alltså kraftiga besparingar av offentliga utgifter. I januari 2012 lät premiärministern Mariano Rajoy meddela att man avser att skära ned sin budget med en summa som motsvarar 3,6 procent av BNP. Den spanska centralbanken lät meddela att detta kommer att innebära en minskning av den spanska ekonomin med 1,5 procent under 2012. Orsaken till dessa drastiska åtgärder är förstås att man befarar att räntorna på statens skulder kommer att förbli mycket höga eller till och med stiga. Men samtidigt är som nämnts inte Spaniens statsskuld särskilt hög. Finns det verkligen fog för marknadens nervositet i detta fall?

Överhuvudtaget är det nivån på de räntor som Europas länder måste betala för att få fortsätta låna pengar som driver fram de omfattande besparingarna. Förutom Spanien drar också många andra länder ner kraftigt på sina offentliga utgifter. Redan 2010 aviserade följande länder att de avser att spara minst tre procent av sin BNP under 2011: Österrike, Tjeckien, Frankrike, Grekland, Ungern, Lettland, Portugal, Slovakien och Spanien. Vissa av länderna meddelar liknande sparåtgärder även för kommande år, nämligen Tjeckien, Frankrike, Grekland, Irland, Portugal och Slovakien.²³ Men mycket har hunnit hända på två år och flera andra länder signalerar nu kraftiga bantningar. I Italien presenterades under hösten 2011 mycket kända förslag om besparingar för att mota en kraftigt stigande statsskuld. Den italienska centralbanken befarar att den italienska ekonomin kommer att krympa med minst 1,2 procent 2012 medan IMF är ännu mera pessimistiska och räknar med 2,2 procent.²⁴ På samma sätt presenterade den irländska regeringen strax före jul 2011 ett sparpaket på cir-

²³ Austerity Measures in the EU A Country by Country Table.(www.europeaninstitute.org/special-g-20-Issue-on-financial-reform/austerity).

²⁴ IMF

ka en miljard Euro samt en kraftig ökning av omsättningsskatten till 23 procent. I Storbritannien planerar Tory-regeringen för en minskning av offentliga utgifter från dagens 43 procent till 40 procent under de närmaste åren. Danmark som inte har någon särskilt stor statsskuld lät redan 2010 meddela att man tänker sig besparingar runt fyra biljoner dollar. Under detta år låg budgetunderskottet strax under Stabilitetspaktens norm om högst tre procent (2,7 procent). Besparingarna skulle gälla pensioner och välfärdsåtaganden men även offentliga investeringar. På nyårsafton 2011 lät till och med den gamla ärevördiga danska operan meddela att man måste spara 100 miljoner danska kronor vilket bland annat innebar att mer än hundra anställda sägs upp.²⁵ Även i Tyskland aviseras kraftiga besparingar; 19 miljarder Euro under 2012, 24,7 miljarder år 2013 och mer än 30 år 2014. I November 2011 presenterade även den franska regeringen sin sparplan för de kommande fem åren som innebar neddragningar runt 65 miljarder Euro. Till sist då de verkliga problembarnen Grekland som i februari 2012 via sin krisregering under ledning av Lucas Papademos meddelade att man måste spara 427 miljarder dollar som ett första steg. I Portugal har redan arbetstiden ökat, semesterersättningar för anställda och pensionsåldern liksom momsens höjs för att möta det stora budgetunderskottet. Bara från sommaren 2011 omfattar besparingarna cirka tre miljarder Euro. I slutet av februari 2012 beräknar man därför att den portugisiska ekonomin kommer att minska med 1,8 procent under 2012.

Det är dramatiska siffror som presenteras och som kommer att få drastiska återverkningar överallt inom EU. För individerna innebär det minskad välfärd, lägre pensioner och andra neddragningar i offentlig service. För medlemsländerna och EU i stort sett innebär det en minskning av köpkraft med stigande arbetslöshet som följd. Kritiker av politiken med kraftiga besparingsplaner hävdar att detta kommer att innebära en kraftig recession under närmaste år. För några länder kanske även recessionen övergår i en de-

²⁵ Artsjournal 31/12 2011 (www.artsjournal.com)

pression. Alla kommer att drabbas, även länder som Tyskland och Sverige med välskötta ekonomier men med sina viktigaste exportmarknader i Europa. På samma sätt kommer den globala ekonomin att påverkas med ett Europa som står och stampar. Mot denna bakgrund överdriver kanske inte den amerikanske ekonomen Joseph Stiglitz när han karakteriserade Europa-plus pakten som tillkom under 2011 som ett en självmordspakt av en typ som annars bara sekter av galningar brukar iståndsätta.²⁶ På samma sätt menade EU:s gamle ”utrikesminister” och NATO-chef Javier Solana att Europa var på helt fel väg: ”Historien visar med all tydlighet att neddragningar i en tid av djup recession är mycket farligt”.²⁷

Men om det varit en nästan självklar sanning sedan 1930-talet att man med ett hot om recession om hörnet snarare bör öka de offentliga åtgärderna och underbalansera sin budget kan man fråga sig varför man nu gör precis tvärtom. Är denna tid ”så helt annorlunda” – som Reinhardt och Rogoff ställt frågan – att det motiverar en sådan omsvängning?

I viss mån är det en annan värld vi lever i idag. Den stora överskuggande skillnaden idag mot för sextio år sedan är att de nationella ekonomierna är så mycket mera svårstyrda än tidigare. Tillväxten av en internationell ekonomi kombinerat med avreglering av penning- och kapitalkontroller gör att det blir mycket svårare för ett land att avvika starkt från andra länder när det gäller viktiga makroekonomiska fundamenta. Som vi redan sett är det att utsätta sig för misstro av de globala finansaktörerna om ett enskilt land – ännu mer idag än bara för tio år sedan – vill föra en mera stimulerande penning- och finanspolitik än andra länder. På samma sätt innebär det en risk att kapital flyr landet om man har väsentligt avvikande regler när det gäller till exempel beskattning av kapital och aktier. Sannolikheten är alltså stor att finansmarknaden i fortsättningen kommer att ”straffa” länder som från och med nu

²⁶ Joseph Stiglitz, The Telegraph 24/2 2012 (www.telegraph.co.uk)

²⁷ Javier Solana ”Austerity vs Europe”, uttalande 31/1 2012. (www.governance.org/javier-solana-austerity)

avviker från normen om att inte underbalansera sin budget med mer än 0,6 procent av BNP eller – för att arbetslösheten är stor – underlåter att betala av på sin höga statsskuld. Den ekonomiska globaliseringen under senare decennier har utan tvivel ökat vårt välstånd och skapat tillväxt – men även skapat mindre utrymme för en ekonomisk politik som går på tvärs mot vad andra gör. Det är ingen naturlag som avgör om 0,6 procent är en rimlig nivå eller inte. Men eftersom varje avvikelse betraktas som lättsinnig kan det bli där som marknadens aktörer förväntar att den skall ligga.

Mot denna bakgrund minns vi ett av de huvudargument som framfördes när Sverige gick med i EU för snart tjugo år sedan: att ett enat Europa skulle kunna bedriva en gemensam politik för tillväxt och (full) sysselsättning som inte ett enskilt land kunde mäta med. Vi skall snart återvända till frågan i vilken mån unionen har uppfyllt denna önskning eller inte. Men i ett läge där kapitalet är globalt som det är idag är det frågan om ens ett enat Europa kan bedriva en tydlig anticyklisk ekonomisk politik för sig självt med syfte att öka efterfrågan och minska arbetslösheten. Svaret på denna fråga formuleras nu inte bara av rika pensionsfonder i Kalifornien utan i växande grad i Kina och andra utvecklingsekonomier (*emerging countries*). Säkert kan man göra bättre om man går samman. Men då handlar det i så fall om att våga gå i motsatt riktning till vad Europa gör idag; till exempel att våga medge ett högre budgetunderskott och ta längre tid på sig att avbetala sina skulder än vad som stadgas i de regler som EU stridit så hårt för att sjösätta. Det skulle handla om att våga satsa mera på gemensamma infrastrukturprojekt som Europa talat om sedan Jaques Delors vitbok publicerades i början av 1990-talet men som aldrig kommit till stånd. Det skulle även handla om att använda de fonder som EU redan har för produktiva investeringar. Och samtidigt förstås lyckas övertyga de globala finansiella aktörerna om Europas långsiktiga kreditvärdighet och möjligheter att betala tillbaka sina skulder.

En annan väg att gå är att skaffa Europa mera pengar genom att införa gemensamma skatter. Vi har redan diskuterat denna väg som verkar ganska så stängd för ögonblicket. Som nämndes ovan är problemet det trista gamla vanliga: svårigheten att fatta kollektiva beslut som är bra för alla i ett läge där måna aktörer är rädda för att de själva skall förlora på kuppen. Ett alternativ är gemensamt bestämma sig för mera likartade - och för de flesta länder – högre skattesatser i de enskilda medlemsländerna. Till exempel skulle det vara möjligt att bestämma sig för en likartad omsättningsskatt (VAT) eller gemensamt införa en förmögenhets-skatt eller till och med en så kallade Tobinskatt på finansiella transaktioner. Historiskt sett är det otvivelaktigt så att välfärdsstaternas framväxt och utveckling från andra världskriget och framåt har ett direkt samband med deras regeringarnas framgång med att höja skattesatser och även att göra dem progressiva. Det var även därför som till exempel den välkände ekonomen Joseph Schumpeter istället för "välfärdstat" alltid talade om "skattestat". Men frågan är om Europas ledare har viljan och modet att komma överens om att gemensamt höja sina skattenivåer och kanske hitta nya skattebaser? Det är tyvärr mycket osannolikt för tillfället. Vi måste komma ihåg hur det var för tjugo år sedan. Under 1990-talet utdömdes den (väst)europiska välfärdsstaten som något som tillhörde det förgångna och helst borde förpassas till historiens skräphög. Den gjorde folk lata och obenägna att arbeta. Den dödade all initiativkraft och skattade bort förutsättningarna till entreprenörskap. Det talades om en "eurosclerosis" som bara kunde motas med avregleringar och neddragningar i välfärden. Men utvecklingen tog ett annat spår. I början av 2000-talet har det snarast välfärdsstater av typ Tyskland och länderna i Skandinavien som upplevt den högsta tillväxten och sysselsättningen. Är man bara lite lagd åt konspirationstankar kan man se hur en generation av politiker som sög in talet om "euroscleroris" med modersmjölken kom att andas ut efter det att problemen med Grekland och PIGS-länderna hade börjat torna upp sig efter finanskollapsen 2008. Vad man alltid vetat infriades nu! Så klart var det välfärdsstatens fel att dessa länder – liksom andra i Europa – hade problem. Receptet blev därför att Europa måste genomgå en svältkur för att stärka andarna.

Ett ljus i tunneln – EU 2020?

När detta skrivs i mars 2012 har Bryssel åter börjat tala om tillväxt efter några år med akut krisbekämpning. En ny pakt skall tillsättas för tillväxt hette det vid ett toppmöte mellan unionens regeringschefer i början på månaden. Men vänta nu! Har inte EU redan en gemensam strategi för tillväxt som kallas EU2020? En strategi som följde en föregående som kallades "Lissabonprocessen"? Trovärdigheten i dagens tal om tillväxt måste faktiskt sättas i relation till hur de tidigare planerna fungerat och satts i verket.

Syftet med toppmötet i Lissabon som hölls i mars 2000 var inte bara att skaffa EU ett nytt fördrag – något som tillkom efter stora konvulsioner genom Lissabonfördraget 2010. Det var även att lägga grunden till en ekonomisk modernisering i form av en övergång till en mera kunskapsintensiv produktion för att skapa mera tillväxt. Detta var nödvändigt som en bakgrund till en ökad global konkurrens om arbetstillfällen och välfärd, hette det. Lissabonstrategin skulle prioritera ekonomisk tillväxt och full sysselsättning, men samtidigt *också* social sammanhållning och en någorlunda jämn fördelad välfärd.²⁸ Välfärd i Europa var visserligen något som historiskt sett vilade på nationalstaten genom införande av olika välfärdsmodeller efter andra världskriget. Som inflytelserika samhällsforskare som Fritz Scharp och andra har framhållit byggde de sin legitimitet på ett samhällskontrakt som gjorts upp inom de olika staterna och har utvecklats från denna grundval.²⁹ Men Lissabon skulle nu hjälpa till att rädda välfärden i Europa. Till detta kom att en ökad arbetskraftsrörlighet var en förutsättning för att Europa skulle öka sin globala konkurrenskraft. Detta nödvändiggjorde på sikt också mera gemensamma regler när det gällde välfärdspolitikerna och de förmåner som de olika medlemsstaternas löntagare hade i olika länder. EU måste alltså jobba för en harmonisering och utveckla en gemensam välfärdsmodell.

²⁸ En lista över relevant litteratur fram till för några år sedan (över 110 texter och den är inte fullständig!) presenteras av David Natali, "The Lisbon strategy a decade on: a critical review of multi-disciplinary literature". *Transfer* 2009:1

²⁹ Se särskilt Fritz Scharp, *Governing in Europe. Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press 2010.

Den moderniseringsstrategi som formulerades i Lissabon omfattade en mängd olika punkter, bland annat att investeringarna i forskning och utveckling (FoU) måste öka så att dess andel år 2010 skulle utgöra tre procent av BNP i nationalstaternas budgetar (närmast en tredubbling av siffran år 2000!). Europa skulle satsa på innovationskraft och att investera i en uppgradering av kunskaper och utbildning. Det livslånga lärandet måste bli en övergripande princip och olika utbildningsinsatser för att höja kompetensen skulle införas för att göra det möjligt för individen att bli mera rörlig på arbetsmarknaden. Den högre utbildningen skulle i samarbete med näringslivet utgöra en motor för en kraftigt utökad innovationskraft. Det sågs som ett problem att forskning och utbildning i Europa stod för långt ifrån företag och näringslivets praktik. Det gamla industrisamhället hade tjänat ut sitt syfte. En bred satsning på informationsteknologi skulle skapa möjligheten för bättre och mera utvecklande jobb med ett högt förädlingsvärde som dessutom skulle generera högre löner. Den nya IT-teknologin skulle spridas bland medborgarna inom EU. Målet var att så många som möjligt skulle komma att ha tillgång till datorer och bredband. Det övergripande målet fram till 2010 var tydligt utsagt: Europa skulle fördubbla sin tillväxt och komma i fatt USA både när det gällde detta tal samt med avseende på produktivitet. Europa skulle över huvud taget bli den mest konkurrenskraftiga regionen i världen.³⁰

Som synes var det ambitiösa mål som sattes upp som även gällde områden där EU hade liten möjlighet att bestämma och ge direktiv. Men hur processen skulle styras och få fäste i de olika medlemsländernas talades det mindre om. Man hänvisade till den öppna metoden för koordinering och litade på att EU:s medlemsländer skulle följa de upplagda rekommendationerna. Men bara efter några år stod det klart att det skulle bli svårt att uppfylla Lissabon-processens ambitioner.³¹ Det handlade inte bara om att

³⁰ De utgångspunkter i form av samhällsanalys samt argumentation för de olika delarna i strategin är tydligt formulerade i Maria Joao Rodrigues, *European Policies for a Knowledge Economy*. Cheltenham: Edward Elgar 2003.

³¹ Rodrigues, s. 18f

världen drabbades av en IT-bubbla som sprack året efter det att strategin sjuösattes. Svårigheterna med att förmå medlemsländerna att implementera processens olika delar blev också allt mera tydlig. I flera länder har man tagit allt för lätt på uppgiften, hävdade den "high-level" grupp under ledning av den holländske politikern Wim Kok som 2004 tillsattes för att se över strategin och skaka nytt liv i Lissabon-processen. De nationella budgetarna har i allt för liten grad tagit hänsyn till Lissabon-målen (till exempel om en kraftigt förhöjd FoU eller aktiva arbetsmarknadsinsatser). Men också kommissionen har varit för svag i sina påtryckningar på de nationella regeringarna att implementera den rekommenderade politik.³²

Ingenting tycktes dock hjälpa. Sedan 2005 har mängder av planer och förslag med utgångspunkt från Lissabon levererats med Bryssel som avsändare, bland annat 2007 att utveckla en europeisk strategi på energiområdet. Hur många av dessa som kommit till användning bland medlemsländerna är högst oklart. Särskilt i och med finanskrisen som utbröt 2008 blev det tydligt att Lissabon-processen inte skulle kunna leverera vad den utlovat. Inte minst har det understrukits av kommissionens ordförande Manuel Barroso - att orsaken till "misslyckandet" främst ligger i att Lissabon-processens djärva målsättningar kom att punkteras av två ekonomiska kriser, IT-bubblan och den finanskris som inleddes 2008.³³

Men den viktigaste anledningen är otvetydigt en annan, främst bristen på förmåga att få medlemsländerna att implementera den politik som man gemensamt kommit överens om. Sedan 1990-talet har EU samarbetet mer och mer kommit att handla om mellanstatlighet – det är Ministerrådet och inte kommissionen som anger taktpinnen - och den öppna metodens koordinering har fungerat på ett sätt som skulle kunna möjliggöra ambitiöst sätta mål av det

³² European Union web site, *Facing The Challenge. The Lisbon strategy for growth and employment. Report from the High Level Group chaired by Wim Kok*, November 2004, Office for Official Publications of the European Communities, ISBN 92-894-7054-2

³³ Maria João Rodrigues (red), *Europe, Globalization and the Lisbon Process*. Cheltenham: Edward Elgar 2009.

slag som Lissabon förutsatte. Ytterst vilar detta säkert på att Lissabon inte vunnit den legitimitet bland Europas väljare som skulle ha krävts. Det har knappast gått att vinna några val med hänvisning till Lissabonstrategin. Kanske handlar detta mindre om det konkreta innehållet utan om att Europas medborgare är skeptiska till alla de överord som yttrats allt sedan 2000. Kanske är man kritisk till EU:s utveckling som helhet. Kanske handlar det till sist även om att det för många väljare förefaller som om de utlovade fördelarna med det antågande kunskapsamhället mest visat sig i form av ökade svårigheter att hitta ett jobb, nedskärningar i offentlig välfärd och stigande inkomstklyftor i samhället.

Mot denna bakgrund kan man fundera kring om det var särskilt vist att under 2010 sjösätta den uppföljare till Lissabon som kallas 2020. Processen med att få den accepterad gick mycket snabbt och enligt många kritiker utan att ens försöka analysera och utvärdera problemen med den förra strategin. Detta är inte platsen att närmare diskutera den nya strategin och dess skillnader och likheter med den förra. Den innehåller fem övergripande siffermål (*headline targets*) bland annat om 75 procents sysselsättningsgrad samt sju så kallade flaggskepp, bland annat ett om ”nya färdigheter och nya jobb”, ett annat om ”industripolitik för en globaliserad tid”, ”innovativa unionen” och ”en digital agenda för Europa”.³⁴ Mycket av det som stadgades i Lissabon finns fortfarande kvar i den nya strategin. Målet om en snabbare tillväxt och en kraftigt ökad sysselsättningsgrad står fortfarande överst på agendan. Även målet om strukturella reformer för att underlätta framväxten av en ”ny” mera kunskapsintensiv ekonomi finns kvar, liksom kravet på social sammanhållning i Europa. Skälet till att EU2020 nästan tycks vara bortglömt redan två år efter sin tillblivelse är i första hand den nuvarande ekonomiska krisen. Ett Europa som är färd med att rida ut sin värsta kris sedan Romfördragets tillkomst har inte tid att tänka så mycket framåt – och varifrån skulle medlen

³⁴ Mats Engström. ”Fackföreningarna och EU2020”. Stockholm. SALTSA 2011 och Lars Magnusson, Europa efter Lissabon-lärdomar av Lissabonstrategin 200-2009. LO,TCO, SACO 2009.

hämtas för att före en ambitiös tillväxtpolitik? Samtidigt är förtroendet lågt bland Europas väljare och medborgare efter erfarenheterna med Lissabon. Angelägenhetsgraden känns inte särskilt stor när det finns andra och större problem att tampas med på kort sikt.

Avslutning

Världen men i synnerhet Europa står idag inför ett vägskäl. Den övergripande frågan gäller om vi kan och vill spara oss ur den kris som inleddes 2008 eller om vi måste våga tänka på ett annat sätt. Det är inte tu tal om att vissa länder som sedan eurons tillkomst år 2000 dragit på sig stora skulder och underskott – i flera fall länder som redan före valutaunionens dagar haft en tendens att dra på sig sådana – måste spara och införa strukturella reformer, synnerhet öka arbetsutbudet och dra ned på utgifter och öka sina skatteinkomster. Men frågan är om det för övriga länder är något självändamål att genomföra drastiska besparingar. Sådana besparingar kan totalt sett bli självförstörande. Genom att dra ned på den ekonomiska aktiviteten i Europa som helhet kan det paradoxalt nog innebära en ökad skuldbörda för många länder eftersom en ökad arbetslöshet i samband med minskade skatteinkomster kommer att innebära att det blir ännu svårare att få ihop plus och minus i ländernas budgetar.

Vad kan då göras? En utgångspunkt måste vara att ”en storlek inte passar alla (*one size does not fit all*) inom EU 27. Olika länder har olika problem och måste ha rätt att välja olika lösningar. Vissa behöver dra åt svångremmen medan andra skulle kunna lossa lite på den. Det senare gäller länderna i Skandinavien men kanske i synnerhet Tyskland. På kort sikt skulle det innebära att sådana länder skulle få ett mindre handelsnettoöverskott och se löner och priser stiga mera än i de länder som behöver spara. Det är mot denna bakgrund olyckligt om man i form av förändringar av länders konstitutioner eller med hjälp av liknande arrangemang låser fast länder i långsiktigt ekonomiskt dämpande regelverk för att till exempel skapa budgetbalans. Sådant kan kanske fungera väl för ett land, men kan om man ser till Europa som helhet få närmast katastrofala följder när det gäller tillväxt och sysselsättning. Frågan är bara hur man inom EU 27 skall få till stånd ett beslutsfattande som på detta skulle gynna alla? Som vi alla vet är kollektiva beslut av detta slag mycket svårt att få till stånd.

Många menar att ett grundproblem var tillkomsten av Euron i form av en gemensam valuta. Europa är och har aldrig varit ett "naturligt" valutaområde, sägs det. Så länge som inte valutaunionen åtföljs av en fiskal union är det omöjligt att undvika problem av det slag som vi sett under den senaste tiden. Om Europa även var något som brukar benämnas "transfer-union" och via en stor gemensam budget kunde stötta "delstater" som krisar skulle historien med Grekland inte återupprepas; landets andel av EU:s samlade produktion är och förblir ju bara två procent. Dock förefaller sannolikheten för en sådan fördjupning av EU-samarbetet i federalistisk riktning med gemensam beskattning för ögonblicket inte särskild stor! Tvärtom är legitimiteten för EU mindre än på länge och en apati för gemensamma lösningar brer ut sig.

Kan vi då ändå fortsätta med ett Europa där ett stort antal länder har en gemensam valuta? Kanske var ett utslag av hybris efter Berlinmurens fall att överhuvudtaget ge sig in på detta experiment? Kanske hade det varit enklare att hantera dagens kris utan en gemensam valuta, fastlåsta växelkurser och en ränta satt i Frankfurt. Kanske! Men om historien överhuvudtaget kan lära oss någonting är att vi inte aldrig kan återvända till utgångspunkten och börja om på nytt. Det är inte längre samma flod vi sätter ned foten i. De som idag brådstörtat vill bryta upp från Euro-samarbetet bör fundera kring vad detta skulle kunna innebära. Blir det en återgång till 1970- och 80-talets monetära kaos som hjälpte till att göra dessa båda årtionden till förlorade år i form av hög arbetslöshet och svag reallöneutveckling? Kan vi kanske förvänta oss mera av ekonomisk nationalism i form av devalveringar och handelshinder? Hur kommer nya starka ekonomiska aktörer (som knappast var med bara för tjugo år sedan) i så fall att uppfatta misslyckandet med euron? Frågorna är många och precisionen de svar som vi kan ge är oroväckande låg.

Kanske är det då bättre att börja tala om tillväxt igen i Europa och damma av de gamla planerna i form av Lissabon och EU2020 som man faktiskt redan har beslutat om? Men då måste planerna

också omsättas i politisk handling och förankras i medlemsländerna. De resurser som finns inom EU-systemet måste lösgöras för att åstadkomma tillväxt och utveckling. Medlemsländer som har möjlighet måste våga satsa framåt. För att detta skall kunna lyckas fodras mer än något annat kollektivt beslutsfattande och en vilja att gå samman för det allmänna bästa. Att för evigt låsa fast Europa i en union som bara vill spara vore förödande. Än finns det hopp om att någonting annat kan komma till stånd - men tiden håller på att rinna ut.

Hur tänds ljuset i tunneln?

Idag förs en intensiv debatt kring kapitalismens kris. Organisationer som World Economic Forum, OECD och IMF efterlyser en förändrad politik. Bakgrunden är givetvis den finansiella sektorns problem, i kombination med en allt ojämlikare inkomstfördelning och hög arbetslöshet. Idag är nästan 25 miljoner människor arbetslösa i EU. Hur tänds ljuset i denna mörka tunnel? Lars Magnusson, professor i ekonomisk historia, har på uppdrag av Global Utmanings ekonomiska råd, skrivit denna rapport.

Global Utmanings ekonomiska råd är en kvalificerad grupp personer med djupa och värdefulla insikter i ekonomiskt tänkande.

Rådet bidrar med forskningsbaserad policyanalys, som syftar till att stödja en utveckling mot ökad sysselsättning och tillväxt med fokus på Sverige och Europa.

Rådets ledamöter

Sandro Scocco, ordf
Mats Kinnwall
Lars Anell
Hans Sterte
Lars Wennberg

Jörgen Appelgren
Erik Belfrage
Kerstin Hessius
Kristina Persson

Allan Larsson
Michael Olsson
Joakim Palme
Karin Rudebeck

**GLOBAL
UTMANING**

Birger Jarlsgatan 27, 111 45 Stockholm
www.globalutmaning.se